

SÍK SÁNDORRÓL - ANDAHÁZI KATALIN VISSZAEMLEKEZÉSE

A magnófelvételt Barabás Ferenc készítette 1976-ban*

Sík Sándorról beszélni nagyon nehéz annak, aki öt éven keresztül heti 6 alkalommal a katedrája előtt ült, s aki aztán – azóta amióta tanít –, 35 éven keresztül mindig öt igyekezett utolérni. Hogy ez az igyekezet mennyire sikerült, azt nem tudom. Tény azonban, hogy az összes óráinkról, amelyekről 35 év alatt megállapíthattam, hogy sikerültek, valahol mindig ott volt Sík Sándor, s az én rossz kis tanári ténykedésem, mint porszem a napsugárban, úgy villant meg az ő emléken keresztül. De ezzel nemcsak én vagyok így. Akárhány Sík tanítvány tanít ma Magyarországon – akár középiskolában, akár egyetemen –, mindnyájan öt hordjuk magunkban, és öt vetítjük ki azoknak, akiket tanítani akarunk, vagy egész egyszerűen csak adni akarunk nekik valamit.

Amikor 1952-ben Ortutay Gyula eljött Egerbe azért, hogy Radnótiról egy emlékelőadást tartson, valahogy behunytam a szememet, mert a reflektor a szemembe sütött, de azonnal ki is nyitottam, mert az volt az érzésem, hogy Sík Sándort hallom; nem ugyan az Ortutay hangjában, hanem azokban az intonációkban, amit a Sík Sándor versolvasásában, vagy prózamondásában olyan gyakran csodáltam. Egyszer jelen voltam egy mintatanításon egy másik megyében, ahol a tanító hanghordozása, gondolatfűzése kísértetiesen hasonlított a Síkéra. Később tudtam meg, hogy ő is Sík tanítvány volt, igaz, hogy 10 évvel később, mint én. Így nyomta ő ránk a bélyegét kitörölhetetlenül, és életünk büszkesége ez a bélyeg, hogy felfedezhettük őt, hogy hasonlíthatunk rá egy nagyon kicsit, és hogy életünk hivatásának azt tartottuk, hogy bizonyos dolgokat világosabbá tegyünk a tanítványaink előtt, hogy esztétikai érzést, élményt szerezhessünk megint, főleg pedig hogy mi magunk is napról napra még öregebben is közelebb kerüljünk ahhoz, amire az életünket tettük, az irodalomhoz.

Az életrajzi adataiból nagyon keveset fogok elmondani, hiszen ezt akármelyik lexikonban, vagy Rónay szerkesztésű könyvben megtalálhatja bárki. Csak annyit fogok említeni ezekből az adatokból, amelyekből később Síkból a poétát, a tanárt, és később a papot megismerhetjük. Az apja már konvertita zsidó jogász volt, az anyja ritka műveltségű, bár nem nagy végzettségű nő. Hárman voltak testvérek, a három testvér közül kettő úgynevezetten karriert futott be egészen más-más előjellel. Sík Sándorról tudjuk, ki lett. Az öccse Sík Endre a demokratikus Magyarország nagykövete és politikusa. Gondatlan gyermekkort éltek Gödöllőn. Csacsifogat, nevelőnők, aztán a jogász apa hirtelen halála után az anya is meg tudta teremteni szellemi igényeiknek megfelelő életszintjüket. 1929-ben került egyetemi katedrára. 21 éves korában jelentek meg az első versei, rövidesen a *Zászló* [helyesen: *Zászlónk* – a szerk.] című ifjúsági lap szerkesztője lett, és minden olyan haladó mozgalomban, amely a Horthy-Magyarországon egy piarista tanár számára hozzáférhető volt, szintén kivette a részét.

Ma már nem találhatóak úgyszólván sehol azok a fényképei, amelyeken cserkészruhát viselt. Sajnálom, hogy ezt nem láthatjátok, mert én már pocakosan és

* A szövegben az élőbeszéd esetlenségeit nem, az apró tárgybeli tévedéseket viszont javítottuk – a szerk.

őszülő hajjal láttam Sík Sándort cserkészruhában, de akkor is az volt az érzésem, milyen kár, hogy nem vagyok 12 éves farkaskölyök, akit ez a cserkész bácsi elvinne táborozni, vagy tábortűz mellett ülhetnék mellette.

Amikor az egyetemi katedrára került, meglehetősen nagy költői, még nagyobb esszéista múlt állt mögötte. A magyar irodalom egyik legjelesebb tudósának, Riedl Frigyesnek volt a tanítványa, de valahogy úgy kell ezt a kapcsolatot tekintelnünk, hogy bár Riedl Frigyes volt a professzor, és Sík volt a hallgató, mindenki – elsősorban maga Riedl Frigyes is – tudta, hogy többet kapott Siktól a diáktól, mint amennyit ő, a professzor adhatott.

József Attilát már nem érte a szegedi egyetemen, amikor ő odakerült, József Attilát már kicsapták. De az ő professzorsága alatt indult el Radnóti Miklós költői, műfordítói és esszéista karrierje, az ő professzorsága idejére esik a Szegedi fiatalok művészeti kollégiumának virágkora. És az ő tanítványai sorából kerültek elő a francia irodalmat és a Petőfi külföldi hatásait kutató Baróti Dezső – a magyarosítás előtt Kratofilnak hívták –, Ortutay Gyula, a nyírségi népballadák jeles kutatója, s azután még nagyon sok minden, és az ő professzorsága idején indult el Szegedről száz és száz magyar szakos tanár, s mint említettem, ezek a tanárok mind a Sík lobogásának a hordozói, a Sík tudása és a Sík hallatlan művészete nélkül, de mégis csak ők viszik tovább.

1912-ben [1916-ban, *Költemények* című kötetében – *a szerk.*] jelenik meg, illetőleg rendeződik sajtó alá egy könyve, amelyben az 1908-tól 1915-ig írott verseit válogatja ő maga össze. Ebben a kötetben hangzik el a fiatal Sík ars'poetikája. „Sápadtan állni a finom keveseknek halkán dalolni többé nem. Eljegyeztek a magasságok engem, s a végtelenség vőlegénye lettem.” [Helyesen: Sápadt dalát a finom keveseknek / Halkán dalolni többé nem fogom. [...] Eljegyeztek a magasságok engem: / A végtelenség vőlegénye lettem.” – *a szerk.*] Számunkra ebből az idézetből az első két sor fontos. „Sápadtan állni a finom keveseknek halkán dalolni többé nem.” 1912, tehát az addigi karrierjének csúcspontja az az idő, amikor Sík ezeket a sorokat írta. A sápadt dal és a finom kevesek jelzője, a halkán múlthatározó bizonyos fokig a Tóth Árpád képviselte *Nyugat* irányzatnak – ha nem is az elvetése, mindenesetre – az arrébb tolása, és a „dalolni többé nem fogom” nyomatékos szóval érzi azt az olvasó, hogy szakított velük. Bár sohasem tagadta meg őket. Ezek a sápadt, finom, szinte enervált dalok, amelyek Tóth Árpádra, olykor-olykor Babitsra és Kosztolányira is jellemzőek, ezek nem a Sík poétai harsonájára vall. A finom keveseknek elutasítja a költészet igényét, univerzalitásra törekszik a szó katolikus egyházi értelmében. Mindenkinek mindene lenni. Tehát a cserkész gyerek éppen úgy találja meg 12 éves eszével és szívével a Sík versek mondanivalóját, mint ahogy ez a mondanivaló gazdagítja a húszas évek elején járó egyetemi hallgatót, vagy akár az öreg olvasóközöniséget, aki Síkot, papot szószékről és gyóntatószékből ismeri. Hogy miért utasítja el a finom kevesek sápadt dalát, miért mond le a halkán dalolás öröméről, azt a második két sor jelzi. „Eljegyeztek a makacsságok engem, s a végtelenség vőlegénye lettem.” A

végtelenség és az univerzalitás, az egyetemesség mindig közel rokon fogalmak a Sík-i fogalmazásban.

Nagyon érdekesen reagál az I. világháború előtti eseményekre, és magára a világháborúra. Ahogy Kölcsey megírta a *Zrínyi énekét* és a *Zrínyi második énekét*, úgy írja meg ő a *Zrínyi harmadik éneke* című költeményét. Ebben a *Zrínyi harmadik énekében* azt a lelki tartalmat vetíti elénk, amelyet a becsületes ember, a békét kereső és a békét közvetítő ember lát az I. világháborúban. Természetesen nem jut el a mesebeli János megfogalmazásáig, ahol a bajban lévő messze városért a mesebeli Jánosok gyürkőznek és halnak, ugyanakkor tisztán látja azt is, hogy ez a háború egy bizonyos magyar réteg bűneinek és hibáinak az ára. Ahogy Ady háborúellenes mondanivalóját a *Krónikás Ének 1918-ból* című versében sűríti össze, úgy választja ő a keserves krónikás énekek ószövetségi megfelelőjének, Jeremiásnak a siralmait ennek az érzéshullámnak a kifejezésére. *Jeremiád* című versében írja: „Gyár, utca, bánya fonnyadottjai: a vér órája jött el, a vérnek, a vérnek, a veres vérnek himnusz és dicsőség!” [Valójában ez a *Vér himnusza* című versből vett idézet; ugyanebben a kötetben (*Maradék magyarok*, 1919) szerepel a *Jeremiád* című verse is – a szerk.] Mert az, hogy Ady ebben az időben a *Proletár* című versében többek között a gyár marta hús sovány alvóról dalol, egy piarista tanár szájából a Gyár, utca, bánya, fonnyadottjai említése, akik számára jött el a vérnek órája, annak a vérnek, amelynek himnusz és dicsőség dukál, igen sokat mond Sík korától, hivatásától független éleslátására.

A különös nyár éjszaka [helyes cím: *Emlékezés egy nyár-éjszakára* – a szerk.] című Ady vers visszhangját találjuk meg a *Fehér koszorúk titka* című versben 1915-ben. „Soha-soha még ilyen éjszakát”; ha ezt olvassuk, akkor önkéntelenül a Különös, különös nyár éjszaka volt című Ady refrén jut eszünkbe, s valahogy az az érzésünk, hogy Ady tudatosan, mintegy Sík Sándor-tudatosan mélyed el az Ady frazeológiai-ájában, az Ady költői képeiben nagyon gyakran az Ady rigmusaiban. Ez azonban korántsem utánzás, még kevésbé az epigon magatartása. Szinte azt mondhatnánk, azért használja és veszi át az Ady muzsikát, nem egy '12 és '20-ban keletkezett versében, hogy megtöltse egészen más, merőben más tartalommal azt. Például: *A halál rokona* című költeményre szinte válaszként csattan fel a Sík Sándori hang. „Azt szeretem, aki nevet, / Akinek rózsaszín az arca, / Aki örül, aki kacag, / Aki örülve megy a harcba. [...] Az én lelkem a tüzek lelke, / Az én dalom a hajnalé.” Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson *A halál rokona*, aki a tűnő szerelmet szereti, aki szereti megcsókolni azt, aki elmegy, aki szereti fonnyadva a vágynak a nőket. Ez a dekadens Adynál is nagyon gyakran mesterkélt attitűd, Sík Sándornál valami napfényes kacagó hajnalt hozó robbanássá változik. És aki Sík Sándort éveken keresztül személyesen ismerte, mint én, az tudja, hogy ez nála nem babpikkelyesedés. Mert elég volt a szemébe nézni ahhoz, hogy elhiggyük neki; azt szeretem, akinek rózsaszín az arca, aki nevet, aki örül, aki kacag, örülve megy a harcba, mert ennek az arcnak, amelyet ő bennünk hagyott, a varázsát 30-40 év távlatára sem törölte el.

Ha fényképet akarnánk róla készíteni, legalább 25 felvételt kellene csinálnunk ahhoz, hogy valamit megragadjunk a külsejéből. Emlékeim szerint 175–176 centi

magas lehetett 1928-ban, vagyis 40-es éveinek elején, kissé korpulens ember. A papok akkor még egyetemi katedrán reverendát hordtak, úgyhogy az alakjáról, mint ilyenről nem sokat mondhatok. A járásában volt egy olyan lendület, hogy amikor végigment az egyetem masszív folyosóin, akkor az volt az érzésünk, hogy ez a többemeletes nehézkes kötömb pusztán a Sík lábának az érintésétől egyszerre valami repülőni kezd, valami viharos szél elviszi a fejünk fölött. Az arc igen szép sémi arc volt.

A zsidóságnak ahhoz a rétegéhez tartozott külső megjelenésében, aki okvetlen a palesztinai, illetőleg a dél-franciaországi, vagy a spanyol zsidókat idézi. Tehát nem az a bizonyos zöld vagy kék szemű, fehér bőrű, szeplős aranyszőke hajú zsidótípus volt, mint Radnóti, hanem ennek éppen az ellenkezője. Mindig lobogó, fekete, itt-ott ősz hajszálakkal, már deresedő hajjal, azt az érzést keltette a szemlélőben, hogy valami csodálatos égi tűz, talán magának a szentléleknek a szele borzolja ezt az üstököt. A szeméről pedig egyszerűen nem lehetett levenni a tekintetünket. Én ilyen szemet még nem láttam, pedig sok szép szemet láttam már életemben, csak a fekete gyémántok tűzéhez lehetne hasonlítani, amely valósággal világított a szobában, és pillanatonként villant fel újabb és újabb fénykéve egy olyan szemben, amely maga is a karbunkulus ragyogásával vetekedett. Az orra merészcsapású, erős sémi sasorr volt, és csodálatosan finom, nagy, de vékony ajkú cakkos szája. Ha pedig kacagott – ma is hallom ezt a kacagást –, 32 egészséges hófehér fog villant ki a száján. Kézmozdulatai gyérek voltak, de nagyon kifejezőek. Amikor csengettek az egyfolytában 120 percig tartó Sík órák végén, a csengő mindenki számára valóságos kínt jelentett, mert tudomásunkra hozta, hogy vége az órának, és másnap délutánig nem hallhatjuk Sík Sándort. Mindig 5-től 7-ig, vagy 4-től 8-ig tartotta délután az előadásokat. És minden egyes alkalommal minden csengetés után egy kicsit széttárta a kezét, ez a mozdulat mindig azt érezte velünk, neki is fáj, hogy vége az órának, s ha itt ülhetnénk, akkor reggelig beszélne nekünk, s ha reggelig beszélne nekünk, hajnalban újra azt kérnénk, hogy folytassa három nap és három éjjel, mint Seherezáde, amikor a szultán pribékjei akarták mesével elcsendesíteni. A hangja a nagyon finom regiszterű orgonák bűgéséhez hasonlít. Csupa zene, csupa hajlékonyság, és csodálatos fegyelmezett hanghordozás, ő természetétől fogva gyors beszédű volt. Azonban mint egyházi szónok, és mint egyetemi előadó, csodálatos tisztán artikulált, és csodálatos különbséget tudott tenni az egyes mondatok értelmi tartalmában is azzal, hogy egy-egy szótagot, vagy egy-egy szókapcsolatot lehetőleg finoman hangsúlyozott, mintegy a hallgatók szívéhez szólva az egészet.

A legszebb évei saját bevallása szerint az egyetemi professzorság első évtizede, tehát '29–39-ig – ez alatt jelentek meg Zrínyiről, Pázmányról, Adyról, Gárdonyiról és Prohászkaról írott nagyszerű esszéi, amelyeket sajnos a mai egyetemi oktatásban agyonhallgatnak azért, mert a piarista szerzetes írta. Pedig ha még élt Magyarországon 1929-től 45-ig elfogulatlan tudós, és pártatlan irodalomtanár, az ő volt. A pártatlan jelzőt itt nem a pártos ellentétéként használom. Pártos költő vagy pártos egyetemi tanár, ez a lezni frazeológia egy része. Amikor Sík Sándort pártatlan irodalomtanárnak vallom, ezzel azt akarom mondani, hogy mindenkor igyekezett az

esztétika és a tudomány nevében a legmesszebbmenően tárgyilagos lenni, akár a 19. század nagy materialista esszéistáiról, például Renoir-ról volt szó, vagy pedig Franz Kaffkáról. Az újkori irodalom egyik legérdekesebb és legtöbbet vitatott egyéniségéről. Ilyen értelemben volt pártatlan. Az ő szeme előtt sohasem volt szemellenző, mint a lovak szeme előtt, amely arra kényszeríti az állatot, hogy csak az orra előtt egyenesen haladó úton menjen. A Síki tekintet egy világot fogott egybe, minden felé tekintett, és ezt a világot akarta tanítványainak is odaadni.

1939-től '44-ig – mint minden gondolkodó magyar embernek, különösen pedig egy zsidó konvertitának, még inkább pedig egy piarista rendi tanárnak – irtózatossá kellett szembenéznie. Nagyon érdekes az az önvallomása erről a korról, amelyet nem az ő szavai szerint idéz Rónay, hanem átfogalmazta. Csalódása, rosszindulatúak szemében köpönyegforgatása okilag egyszerű. Kiderült számára, hogy amíg teljes lelkesedéssel dolgozott, szinte teljes gyanútlanossággal, végzetessé vált és végzetesen mássá lett, mint amilyenné ő akarta. Gondoljuk el, hogy a *Zászló* napilapot [helyesen: a *Zászlónk* című, havonta megjelenő folyóiratot – *a szerk.*], a katolikus cserkészek lapját szerkesztette. Nem volt Magyarországon olyan diákgyűlés, vagy egyházi összejövetel, amelyen ne a valláserkölc és az igaz magyarság nevében szólott volna. És ahogy haladunk '33-tól '39-ig, hiszen ez az a 6 esztendő, amikor az ocsmányság kiderül. Úgy kerül szembe Sík önmagával, olyan alapon, hogy amiért dolgozott, teljes gyanútlanossággal, végzetesen mássá lett, mint amilyenné ő akarta. Nem írta ugyan ezt le sehol, de utolsó beszélgetésem alkalmával, 1952-ben, amikor Pesten meglátogattam, valami olyasfélét mondott, hogy minden elromlott, ami iránt bízott. Minden mássá lett, amit a küldetésem szellemében végeztem. Minden összeomlott, minden porrá égett vagy megroppant. De ha még egyszer végig kellene csinálnom '29-től '39-ig az utat, s '39-től '45-ig, nem tudnék egyebet tenni. Ugyanezt vallja egy öregkori versében. Akartam mindent szeretetből tenni. És amit tettem, több volt-e, mint a semmi. Nem tudom.

'33 és '39 között számtalan versében jelennek meg a nép. Nagyon érdekes, hogy hogyan. Sík kitűnően beszélt németül, és nem tudott német szakos professzort sem, aki [olyan] kiváló ismerője lett volna a német klasszikus és a német modern irodalomnak, mint ő. Rendjének kiküldetésében, de egyéni útjai alkalmával is nem egyszer kereste fel Németországot. A német zenéért rajongott. Nem ugyan Wagnerért, de Beethovenért, Mozartért, Händelért és Haydnért. Goetheről valóban azt kell mondani, hogy Goetheien nyilatkozott, és a Schiller-i robogást senki nem érezte úgy, mint ő. Mégis azok a német fejek, vagy ha úgy tetszik német szemek, amelyek '33 és '39 között megjelennek a költészetében, valami iszonyatot sugároznak felénk. Amikor a németek bevonulását nézik '44 tavaszán, akkor ezt írják: indultok az öngyilkos győzelemre. Az öngyilkos győzelem szókapcsolat megítéli és felméri Hitlert. Éppen olyan rémülten olvassuk ezt a szókapcsolatot az öngyilkos győzelemről, mint ahogy valaha olvashatta a tüzes kezét, amely a falra felírta a végzetét.

Amikor Radnóti, ha nem is temették el, de hogy így mondjam, holtta nyilvánították, akkor írta [Sík Sándor] az *Örvénynek az örvény* című költeményét. [Itt nem

az apróbb pontatlanságokkal, fejből idézett szöveget, hanem az eredetit közöljük – *a szerk.*] „Úgy-e, még élsz? Úgy-e, még énekelsz!... / A lomb között borzas szellő motoz. / Zizeg az illat, amit erre hoz, / Talán ebben az illatban felelsz? / Vagy immár csak a könyvben, / A versek márvány idomaiban? // [...] Fiam voltál, háromszor is fiam: / A Titkot hányszor kopogtattuk együtt / És kézből kézbe hányszor eregettük / A rimek csordogáló gyöngyeit! / Kisfiú voltál, borzas és szelid, / És férfiú, bronz és kemény, / Mint egy döngő római költemény. // A Tiszaparton idéztük a multat, / S a Túlso Partot, – amíg körülöttünk / A kiskertekben lázasan pirultak / A csüngő súlyos paprikafüzérek... // Jaj, mi is ez a könnyzilálta ének? / Egy mellre sirt búcsúztató? / Egy tépett sóhaj a szélnek? / Vagy üzenet, mit egy tollászkodó / Fekete holló kegyelmére bízunk? // A Hang kiáltja: bizzunk! // Igen, bizzunk, – de tovatúntél, / És azt is tudom, hogy a tündér / Remény is tovatúnt! / Jaj, az ördög forspontjaképpen / Ki fogta hámba az Ész szekerében / A butaságot és a bűnt! // [...] Köss már békét a jégszemű valóval: / őt fel nem hozza már a ringató dal, / Az ő zenéje mára szféra-csend. / Eszelős nappal, máglyás est után / A lélek is a mártir test után / Immár a Plejádok közt elpihent. [...] // És csendesen mormolni kezdem, / Csak úgy, a szókra sem figyelve, / Egy eklogád egy reszkető sorát: / S kongatni kezdi lelkem és a testem, / Mint harangot a nyelve, / A Hang, a szuverén. // A Hang, az ismeretlen, / A te hangod-e? Az enyém? / Vagy Azé, aki az elérhetetlen / Messzeségekből mennydörög belém? // Azt mondja: Vagy, hát lenni kell! / Azt mondja: Tudsz, hát tenni kell! / Ember vagy, azaz isteni. / Van Isten: indulj küzdeni! / Költő vagy: Istenből atom, / Költő, azaz forradalom, / Szó, melynek parazsas hit az anyja, / És atyja lángos értelem. / Szó, melytől a jövőt foganja / A lobogó történelem. / A mát és holnapot te méred: / Tanú vagy és világitélet, / És kegyelem. / Te a szabadság, te a törvény, / Téged zúg örvénynek az örvény, / És benned bűg a végtelen.”

Ebből a versből három gondolatra hívom fel a figyelmüket. Fiam voltál, háromszor is fiam. Fiam, mint tanítvány, fiam, mint költő, és fiam, mint a Krisztus egyházába megtért katekumen [a keresztségre készülő felnőtt – *a szerk.*], akinek én voltam a kereszttapa. A titkot hányszor kopogtattuk együtt. A titok nagy T-vel a szövegben, a költészet, az emberség, a szépség titkait és az idősödő költő atyja és professzor atyja felordít szinte: jaj, mi is ez a könnyzilálta ének. És a szóra se figyelve egy eklogát, egy reszkető sorát morzsolgatom csendesen, mint harangot a nyelve. A végén pedig felcsattan a Radnóti életének tanítása, tanulsága. A katolikus egyház tanainak megfelelően. Vagy lenni kell, nem lesz öngyilkos, nem menekülhetsz, tudsz, hát tenni kell akkor is, ha mind a két kezedet gúzsba kötik. Indulj küzdeni, költő vagy, azaz forradalom, szó, amelynek parázslík az anyja, és téged zúg örvénynek az örvény. És fenned bűg a végtelen.

Szigorú (?) sorrendjében, de valami belsőbb eszmetársítástól követve, azokat a részeket szeretném most bemutatni, amelyek József Attila és Sík kapcsolatát mutatják.

[Itt is idézet következik, Sík Sándor *József Attila emlékezete* című írásából (*Vigilia*, 1953/1, 52–53.); az eredeti szöveget közlöm, dőlttel jelzem az abban nem sze-

replő részt – *a szerk.*] „Személyesen a fent említett Baumgarten-díjjal kapcsolatban találkoztunk. Abban az évben [1936-ban – *a szerk.*] szokásom ellenére én is részt vettem a díjkiosztás utáni vacsorán. Az asztalnál egymás mellé kerültünk József Attilával. *Valahogy az volt az érzésem, hogy a vendégkoszorú József Attilától is félt egy kicsit, s tőlem is. Így tehát a két gyanús vendéget egymás mellé ültették.* A társalgás nehezen indult, de csakhamar összeemelegedtünk. Versekről volt szó, mindkettőnk szerelme tárgyáról, és elég gyorsan kiderült, hogy irodalmi felfogásunk sokban rokon. A vacsora végén együtt indultunk hazafelé a dunaparti szállóból, és József Attila hazakísért. Mikor a közeli Piarista Rendház elé értünk, annyira benne voltunk a beszélgetésben, hogy nem tudtuk abbahagyni. Nem váltunk el, hanem megkerültük a Dunapart felé a rendház és a gimnázium nagy tömbjét. Mikor újra a kapu elé jutottunk, megisméltődött az előbbi jelenet, és nevetve indultunk neki egy második körútnak. Így kerimbózsáltunk [szédelegve, kábultan imbolyogtunk – *a szerk.*] a ház körül számolatlan körökben messze túl az éjfélen.

Miről beszélgettünk? Természetesen versekről. József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zeneműveket: mint ahogy azok fölé odaírják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio, stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen versformába vannak írva, és hogy milyen tempóban kell szavalni őket. Lassan kiderült, hogy egész elmélete van a magyar ritmusról, mégpedig nagyon eredeti, és tudományos szempontból is egészen komoly. Közben előkerültek keserű szegedi emlékei, és »eltanácsolásának« története, melynek részleteit csak ekkor tőle hallottam (mikor az eset megtörtént, én még nem voltam Szegeden). Hirtelen gondolatom támadt, és megkérdeztem tőle, nem volna-e kedve a most fejtegetett ritmikai elméletet részletesen kidolgozni, és disszertációként nyújtani be hozzám a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékéhez. Nagy öröömre szolgálna, ha annak alapján doktorrá avathatnák, és így a szegedi egyetem mintegy jóvátehetné azt a fájdalmat, amelyet okozott neki. Tetszett neki a gondolat, és mindjárt megegyeztünk a két melléktárgyban is, amelyet doktori szigorlaton szerepe, francia irodalomra és neveléstanra gondoltunk, mint amelynek akkori professzorai biztosan segítségemre lesznek a szigorlat keresztülvitelében. A gondolat láthatóan felkeltette becsvágát, és azzal váltunk el, hogy hamarosan nekifog a munkának.

Többé nem találkoztunk. Aztán már a halála évében kiadott *Nagyon fáj*-versek korszaka következik: És bennem, ha rágondolok, visszajár az éjszakai séta, és fülemben csengenek egyik legutolsó Istenhez intézett versének végsorai: „Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. / Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám.”

Talán még nem láttam olyan tudóst, professzort, papot és költőt, aki önmagát olyan keserű szigorú tárgyilagossággal látta, és bírálta volna, mint senki. Az a periódus, amely nála, mint minden kezdő költőnél az útkeresést jelenti, természetesen tele volt más költők hatásával. A legtöbb fiatal költő tiltakozik az ellen, ha egy kritikus a szemére olvassa. Ő azonban így ír 23 éves korában: És kél a nóta kölcsön

versek dallama. Tehát a kölcsön versek dallamán szókapcsolatban ítéletet mondott saját útkeresésén, és ha úgy tetszik, az idegen tollak itt-ott felszedése ügyében. 31 éves korában, amikor már lelkigyakorlatot vezető lelkipásztor, piarista rendházban az újoncok mestere, a piarista gimnáziumban a magyar nyelv tanára, azon kívül lapszerkesztő, azon kívül drámaíró, hiszen három drámája is megjelent ebben az időszakban; így szól önmagához [*Mámor* című versében – *a szerk.*]: Vigyázz, poétának küldöttél, nem tudósnak. És legyél tanár. Ugyanebben az évben ezt írja: „Verseket írok. Minden nap. Sokat. / Az énekláza szinte fojtogat” [*Verseket írok – a szerk.*], de fojtogat az is, mint önként szeretetből boldogan vállaltam el az ezernyi lánc, az ezernyi kötés. Diákszemek, melyek rám ragyognak, gyötrött lelkek, melyek hozzám hajolnak, de hisz „Nekem nem kell a dal, ha nincsen / Hullámai fölött az Isten.” [*Új ének – a szerk.*]

Ez a pár sor határozza meg Sík életének szétszórtságát, hogy ha úgy tetszik, egységét. Ha a bibliai tántumok parabolájára gondolunk, akkor meg kell állapítanunk, hogy Sík a lehető legtöbb tántumot kapta. És hogy ezeket a tántumokat hihetetlen mértékben, hihetetlen sokáig és hihetetlen sokféleképpen kamatoztatta. Bármennyire Sík rajongó vagyok, és bármennyire viselem magamon a Sík tudósi, tanári voltának bélyegeit, sohasem tartottam őt nagy költőnek. És ez az ítéletem most az egyszer és véletlenül megfeddem a marxista kritika ítéletét. Valóban nem volt nagy költő. De Petőfire kell gondolnunk, aki úgy ontotta a verseket, mint ahogy a vadrózsa bokor ontja a virágokat, szinte valami csodálatos napfényben, erőlködés nélkül, természetesen, úgy, ahogy a virág virágzik, vagy úgy, ahogy a madár dalol.

Hogy mégis miért érték ez a költészet az egyetemes magyar irodalomban, azt éppen egy bizonyos szürkeségének köszönhetjük. Semmi újat nem hozott. A kölcsöndallamokra írt versek kísérik őt. Ha volna idő, akkor érdemes lenne szöveg-összehasonlítást csinálni, mennyire érzik rajta Rainer Maria Rilke szelleme akkor, amikor Rainer Maria Rilkét tanította az egyetemen. Mennyire Vörösmartyas a hullámlázása azoknak a verseknek, amikor Vörösmarty több évig tartó előadássorozata készült. Mennyire az Arany János nyugalom, bölcsesség és keserű belenyugvó derű hallatszik a Sík Sándor öregkori költészetében. Mennyire közel áll Berzsenyi vagy Ady istenes verseihez az ő *Amor sanctusa*, szent szerelem szárnyalása akkor, amikor ezzel a két költővel foglalkozott. Benne valóban dallá vált minden. Minden külső és minden belső hatás. Azonban sohasem volt alkotó poéta, iskolateremtő poéta, poéta zseni, mint akár Ady, akár József Attila, vagy sokan mások. Viszont talán éppen ennek a költői közepszerűségnek köszönhető az, hogy költői stílusa utolérhetetlenül csiszolt. Az a sokféle hangvétel, amelyet a Sík költészetében lépten, nyomon fellelhetők, mind abból a gazdagságból származtak, amelyet Sík éppen mint tudós, mint kutató és mint esszéíró szerzett meg.

Az *Őszösvetség* héber zsoltárainak világviszonylatban a legjobb fordítóját. Ezt a megállapítást olvastam hivatalos szakkönyvben, de magam is hozzátehetem, hogy ugyanezeket a zsoltárokat ófrancia, német, sőt még orosz fordításokban is olvastam,

és sehol olyan szívbemarkolóan és őszintén nem szólnak ezek a zsoltárok, különösen a *Dávid zsoltárai*, mint éppen a Sík interpretálásában.

A magyar virágénekek vagy krónikás énekek, vagy népköltészet hangjait senki úgy újraszóltatni nem tudta, mint ő abban az időszakban, amikor éppen a magyar ösköltéssel és a virágénekek, és a Tinódi ciklussal foglalkozott mint egyetemi tanár. Azután azokban az években, amelyeket ő a sötétség éveinek, a szörnyű éjszaka éveinek nevez, 1939–1944 között, ezekben az években a fasisztaellenes ügyszeret leszelidített lenyugvással fogadott formái jelentek meg a verseiben, a költészetében. Ekkor mindenki elhagyja Síkot. Hogy a hivatalos köpönyegforgatók miért hagyják el, ez érthető. Az a Sík Sándor, aki körülrajongott tagja volt a bölcsészprofesszorok körének, egyszeribe gyanús kis zsidóvá vált. A gyanús kis zsidó szókapcsolatot egy egyetemi tanár kartársától hallottam azokban az években. Azokban a tanítványokban, akik Síknek még a szivarcsikkjeit is összegyűjtötték, és nem mentek végig a folyosón, hogy 4–5 amatőr képet ne készítettek volna róla, ezek a tanítványok is kényesen húztak egyet az orrukon, és gyanakodni kezdtek azok, hogy vajon ez a nagy zsidó őszinte-e abban, amit mondott, és amit mondani fog. Vagy pedig a mindenkori szél irányába fordítja vitorláját. Így tehát az a szoba, amelynek kilincse állandóan nyikorgott, hiszen folyton bementünk hozzá tanácsért, jó szóért, bírálattért, vizsgáért, kollokvium jegyért, annak a szobának az ajtaja későbbiekben alig-alig nyílt ki, s ha kinyílt, kényszeredett arccal állt ott egy-egy tanárjelölt, hogy a kötelező tanári vizsga megszerzéséhez kötelező jelenléti ívet aláírhasssa. És ami legjobban fájt neki – ezt '52-ben elmondotta nekem –, az a rengeteg poétácska, aki a szegedi egyetemen a József Attila és a Radnóti Miklós árnyékában növegetett, s aki napszámra és ügyszámra hordta hozzá sületlenebb és sületlenebb költeményét, ezek is elmaradtak azzal, hogy csak nem bízhatunk meg egy volt zsidó piarista ítéletében.

Erre az időszakra jellemző *Éjszaka 1943-ban* című verse: „Jól eltömött redőny mögött / Hársfalevelet főzők. / A föld felett griffmadarak, / Halállal viselősök. / A klinikán sírnak a gyerekek, / A sírokban nyögnek az ősök. // A holtaknak jó már odalent: / Éltek, ameddig győzték, / A csontokkal a gondokat is / Szépen elszemfedőzték. / Könnyű teher a hazai rög, / Nehéz a felelősség! // Könnyű a gyerekeknek is: / Még ők fejére nőnek / S elszaggathatják tőreit / A nagy Emberevőnek, / És írhatnak törvényeket / Istenesebb időnek. // De mit tegyen a férfiú, / Kinek törvénye: tenni, / Ki profétálni küldetett, / És nem hallgatja senki, / És két halál feni rá fogát, / A kinti és a benti! // Kívül az ordas légiók, / Az emberhús-veszítők. / Benn a megőrült háza-nép, / A Krisztust újrafeszítők. / Cseppenként vérezteti el / A százgyökérű szív őt. // Mit tegyek? Némán kavárom / Az elszűrt hársfalombot. / Kéken illanak ég felé / A gőzök és a gondok. / Kik végig-forrón fogynak el, / Bölcsék-e vagy bolondok?”

Ebből az időszakból való *A fordított Jónás proféta* című verse.

Babits azt írta: de Jónás rühellé a profétaságot. Sivatagba vágott. Sík Sándor pedig menne Ninivébe, és ráolvasná fejére az utcanépnek, a királynak, az árusoknak a kor bűneit, őt azonban nem hagyják profétálni, nemcsak eleve gyűlölt és kiröhögött proféta lesz belőle, hanem eleve meg nem hallgatásra ítélt proféta.

Elhagyják tehát az eddig tömjénező kartársak, elhagyják az eddig rajongott diákok, és elhagyják az olvasók is.

1945 után nagyon igaztalanul bántak velem. Egyszerűen eltörölték, mint ahogy a tankönyvből kihagyunk néhány gyanús oldalt. Hogy miért, ezt erre a feleletet talán majd egyszer a másvilágon a Jozafát völgyében [az általános ítélet és a legvégső harc színhelyének jelképes neve – *a szerk.*] fogjuk megkapni. Hiszen azért, mert valaki piarista tanár, és mert nem materialista, talán mégis lehetnek esztétikailag érvényes, mások számára közkinccsé tehető gondolatai. Jó volt Zrínyi Miklós – már csak nem is érettségi tétel napjainkban –, de Zrínyi Miklós azért mégiscsak a 17. század legnagyobb európai eposz írója, nem magyar, hanem európai eposzírója.

A megszábadított Jeruzsálem Tasso-tól ma is részletes tanulmány tárgya nemcsak Olaszországban, de Franciaországban is. És a magyar középiskolát végzett diák talán onnan tudja, hogy Zrínyi is élt valamikor, mert egy sör vagy esetleg egy epekö elleni ásványvíz, vagy netán egy futballcsapat róla kapta a nevét. De hogy ugyanennek a Zrínyi családnak volt egy költő zseni leszármazottja is, akinek a művét az is költői esztétikai élvezettel olvashatja, akinek a magyar végvárhoz soha semmi köze nem volt, ezt már elfelejtik.

Jó, hogy Pázmány Péterről is csak annyiban tudunk, amennyiben itt-ott egy utcát elneveztek róla. Amennyiben meghagyták ezt az elnevezést, és nem lett belőle a Rosenberg házaspár utcája. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Pázmány Péter az egyetlen európai irodalom legnagyobb barokk szónokainak egyike. Tehát letagadhatatlan érdem. Éppen úgy, mint ahogy egy 12 emeletes lakóházat nem hasonlíthatunk össze a fertődi vagy a vöröskői kastéllyal. Mert a lakóház más funkcionális szerepet tölt be, mint a fertődi vagy a vöröskői kastély művészi értéke, azért sem Fertődöt, sem Vöröskőt nem tanácsoljuk el, ha idegen környezetben vagyunk, hanem nagyon is elvisszük oda a látogatókat, akár hazaiakat, akár külföldieket, hogy lássák és élvezzék, mert szép.

Így kell tehát nézzük mindazokat, akik az érettségi tételekből és egyéb helyekről kimaradtak. Mert egy Gárdonyi magyar beszédje, egy Prohászka csodálatos magyar szónok elmélete és gyakorlata, egy Zrínyi Miklós klasszikus eposza. Amíg magyarul értő ember van a földön, érték, és ennek az értéknek a megmutatásához segíti hozzá az olvasót Sík három tanulmánya, ha ezeket a tanulmányokat egyáltalán valahol kapni lehet. Vagy amennyiben még megvannak valahol, a zúzdába kerülnek hamarosan.

Így tehát *A fordított Jónás próféta* című vers az 1939–45 időszaknak is magyarázatát adja, és magyarázatát adja annak is, hogy 1945 után ez a fordított Jónás próféta miért nem akarja már Ninive fejére olvasni bűnüket. Mert Ninivébe sem engedte be. Maradt tehát hallatlan lelki gazdagsága és dinamikája, munkaterületének, a még meghagyott piarista gimnázium tanári karának irányítása, és a piarista rend főnöksége, és a fordított Jónás próféta már csak itt-ott szószékről vagy gyóntató székről irányíthatja az embereket valami magasabb régiók felé, ahol a cél nem egy Peugeot vagy egy Zsiguli, hanem valami egyéb.

Ezekben az években, amikor már nem taníthat és nem is verselhet, hiszen utolsó verseit ki sem adhatta; az íróasztalában találták meg, és úgy jelentek meg ezek a versek *A kettős végtelen* címmel, az Ecclesia gondozásában. Az utolsó években érik meg esztétikájának utolsó termése, az a termés, amelyet a katolikus irodalom értéklésére szánt. Természetesen ez a téma nem idegen tőle, hiszen doktori értekezését is annak idején hasonló témakörből készítette. Mi a katolikus irodalom? Kezdi a költői kérdéssel, s így felel rá: mindenekelőtt irodalom. Tehát katolikus irodalomról, mint ilyenről, tulajdonképpen nem is beszélhetünk, mint ahogy katolikus íróról sem. Ő sokkal szívesebben használja ezt a szókapcsolatot; író katolikus, és nem katolikus író. A katolicizmus evangéliumi kincs, amelyre úgy kell rápukkanni, és a megtalálás után pedig mindent odaadni érte, hogy magunkévá tehessük, és aztán másnak is odaadhassuk, aki éhezi és szomjúhozza az igazságot. A katolicizmus nem szagos mise, nem nagybőjt, nem litániára járás, valami egészen más. Kincs, amire úgy kell rábukkanni, amelyet úgy kell kibányászni, és a megtalálás után pedig mindent odaadni érte, hogy a miénk maradhasson, és másoknak is odaadhassuk. Éppen ez az állásfoglalás jellemzi Síkot, mint kritikus is. Nem írt ugyan kritikákat, de minden esszéista és minden egyetemi tanár éppen hivatásánál fogva egyben kritikus is.

Az alatt az öt év alatt, amíg rendszeresen hallgattam Sík előadásait, az alatt a tovább eltelt 20 év alatt, amikor újra és újra olvastam a tanulmányait, újra és újra megdöbbenve kellett tapasztalnom azt a hallatlan tárgyilagosságot, amely éppen ebből a fajta katolicizmusból szakad. Mert ha úgy visszagondolok a '30-as évek Szegedjére, és úgy általában a '30-as évek Európájára, akkor állt szinte égnek a hajam Sík erkölcsi bátorságától. Ki vette szárnyai alá Radnótit? Ő. Ki támogatta anyagilag is – erkölcsi támaszról nem is beszélve – az igazán baloldali szegedi fiatalok művészeti kollégiumát? Ő. Ki fizetett Radnótinak, Kratofil-Barótinak és a többieknek a tejszarnokban napi egy liter tejet azért, hogy az a sok vékony pénztárcájú és vékonydongájú fiú legalább tejet igyon, anynyit, amennyire szüksége van? Ő. Ki emelte fel a szavát a régen iparostanonc iskolának nevezett tanítási formában uralkodó irtózatosságtalanságok ellen? Ő. S amikor mindezek miatt itt-ott a fejére ütöttek – finoman ugyan, de mégiscsak a fejére ütöttek –, mindig olyan vidáman, szinte azt kell mon-

*Andaházi Katalin
(Dr. Lukács Dezsőné) a kaposvári
Munkácsy Mihály Gimnázium
diáktatlálkozóján anno...*

danom, hogy fölényesen vállalta ezeket a fejre ütéseket, mintha jutalmak és virágkoszorúk lennének, nem pedig megszégyenítések hivatalos fórumon.

Végezetül szeretnék néhány egészen öregkori költeményét felolvasni azért, hogy lássuk hová ér el egy ember, ha egész életében tökéletesedni akar mint költő, mint tanár, mint tudós és mint lelki vezető.

Amikor a Rónay-könyv [valószínűleg a Rónay György szerkesztette *Ket-tős végtelen. Sík Sándor válogatott munkái* című kétkötetes válogatásról (Budapest, 1969) van szó, amely Rónay bevezető tanulmányával és fényképekkel illusztrálva jelent meg – *a szerk.*] a kezembe került, és végiglapoztam a fényképanyagot, akkor egy régi-régi francia mondás jutott eszemben, amely így hangzik: harmincon felül felelősek vagyunk már az arcunkért, és ha az öregkori arcunk nem szebb, mint a fiatal arcunk, akkor mi vagyunk ebben a hibásak, mert nem volt az életünk méltó önma-gunkhoz.

Az első fénykép a 12 éves Síkot ábrázolja, szép kis bársonykeében, kerek képű, csikóhajú kislány, akinek jellegzetes saszorra még szinte gyermeki fitos orr, csak a világba ragyogó fekete szem jelzi azt, amely később Sík Sándor szemlélőit mind csodálatba ejt. A következő kép a 17 éves papnövendék. Itt már az orr markáns, a homlok és a szem kifejezése pedig már ugyanazt a lendületet és akaratot sugározza, amely annyira jellemzi később őt. A fiatal szerzetes képén az önként vállalt aszkézis mellett valami olyan tudásszomj és lelkesedés sugárzik, amelyet a nagy francia költő papok arcán látunk, egy Lecontenek [Leconte de Lisle – *a szerk.*] vagy egy Lamnénak [valószínűleg Hughes Felicité Robert de Lamennais-nek – *a szerk.*] az arcán sugároz. A 30, 40 éves Sík Sándor arca legközelebb áll hozzánk, hiszen ennyi idős volt, amikor megismertem. S ha utolsó fényképét nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy a betegség és a halál vésője, erről a meglehetősen darabos arcról minden fölösleget lefaragott, és ez az arc már csak a lelket tükrözi valami csodálatos finomsággal és valami csodálatos szinte túlvilági derűvel és megnyugvással.

Ezek a Sík-arcok vonulnak most el előttem, amikor több mint 40 év távlatából visszagondolok rá, és nagyon sajnálom azt, hogy alig-alig olvassák már őt, részben azért, mert nem kaphatók a könyvei, részben azért, mert egyáltalán nem is tudják, hogy van, vagy ha volt, érték volt valaha.

Ezek az öregkori versek, amint mondtam, az Arany János-i derű, keserű, vagy nem keserű humor és csodálatos formai csiszoltság miatt is értéknek számítanak.

Imádság humorért

Csorgattál hitet fejemre,
 (Vajha frissen örzeném!)
 Koszorúztál kegyelemmel
 (Volna fogytig bár enyém!)
 Hetven éves fiatalnak

Még valami kellene:
Humort, humort önts szívembe,
Meghallgatás Istene!

Nézni tanulj, vaksi lelkem,
Míg csak meg nem láthatod
Emberben az angyal-embert
És az ember-állatot.
Egy szemeddel egyet látni,
Másikkal a másikat.
Nagy az Isten vadaskertje,
A mennyország tágasabb.

Egybelátni mind a kettőt
És egyé ölelni át:
Erre kérd, míg kérheted még
A Szentlélek humorát.
Több ez, mint távolbalátás,
Közelnél is közelebb,
Ez tanít meg mosolyogni
Szenteket és bölcseket.

Hát az öreg, aki hordoz
Harminchárom nyavalyát
S kétszer annyi gyengeséget,
Honnan vegye mosolyát?
Honnan erőt elviselni,
Kinevetni önmagát,
Megmaradni emberszinten
Éjek éjszakáin át!

Nincs itt más, mint bölcsnek lenni,
Ha csak egy hüvelyknyinek,
Semmi más, csak szentnek lenni,
Ha csak egy babszemnyinek.
Uram, egy babszemnyi lélek
küldi Hozzád sóhaját:
Csorgasd cserepes ajkára
Öregeid humorát.

A *Vendégek* című versében ez a humor még jobban csillog.